

СУБ'ЄКТНІСТЬ СТУДЕНТА ВИЩОГО ПЕДАГОГІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ЧИННИК ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

У статті представлено результати аналізу складових суб'єктності педагога та засобів їхнього розвитку у студентів вищого педагогічного навчального закладу.

Ключові слова: майбутній вчитель, суб'єктність, професійне становлення, педагогічна діяльність, засоби розвитку суб'єктності.

М.В. Агулов

СУБЪЕКТНОСТЬ СТУДЕНТА ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ КАК ФАКТОР ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ

В статье представлены результаты анализа составляющих субъектности педагога и средств их развития у студентов высшего педагогического учебного заведения.

Ключевые слова: будущий учитель, субъектность, профессиональное становление, педагогическая деятельность, средства развития субъектности.

M.V. Agulow

SUBJECTNESS OF STUDENT OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENT AS FACTOR OF HIS PROFESSIONAL BECOMING

In the article the results of analysis of constituents of sub'ektnosti teacher and facilities of their development are presented for the students of higher pedagogical educational establishment.

Key words: future teacher, subjectness, professional becoming, pedagogical activity, facilities of development of subjectness.

На сучасному етапі розвитку суспільства зростає потреба у спеціалістах, здатних до ініціативної, самостійної, творчої професійної діяльності. Розвиток людини як суб'єкта діяльності стає метою сучасної вищої освіти та важливою проблемою психології.

Категорія «суб'єкт» має давню історію у вітчизняній психології. Основні характеристики суб'єкта виявляються у тому, що він є свідомим носієм суб'єктивної реальності та центром буття людини. Проблема становлення людини як суб'єкта привертала увагу багатьох вітчизняних та закордонних учених (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов,

Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, А.В. Брушлинський, Л.С. Виготський, А.І. Дьомін, С.І. Дьяков, Г.В. Залевський, О.В. Киричук, В.А. Козаков, О.М. Леонтєв, В.І. Лозова, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, В.А. Петровський, С.Л. Рубінштейн, О.Я. Савченко, В.О. Татенко, В.М. Чернобровкін, Ш. Бюлер, Ф. Гізе, П. Жане, Г. Леман та ін.). У працях цих авторів суб'єктність розглянуто як невід'ємну характеристику суб'єкта, що проявляється в усвідомленні себе як частини світу. Суб'єктність знаходить свій прояв у процесі діяльності людини, яка спрямована на трансформацію оточуючого світу. Визначено, що основними структурними характеристиками суб'єктності є цілісність, активність, ініціативність, відповідальність, соціальність, цілеспрямованість.

У дослідженнях О.К. Дусавицького, Є.В. Заїки, С.Д. Максименка, В.П. Саврасова, Т.М. Титаренко було виявлено, що ситуація, яка склалася у системи вищої педагогічної освіти із змістовним та методичним забезпеченням, вимагає від студентів педагогічних спеціальностей розвитку таких якостей суб'єктності, як самостійність, цілеспрямованість, відповідальність, творче ставлення до майбутньої професії, саморегуляція та самокерування.

Аналіз праць дослідників проблематики суб'єкту в психологічній науці показав, що сформовані на високому рівні якості суб'єктності студента-педагога є запорукою успішної навчальної та подальшої професійної діяльності. Дані якості впливають на самостійну активність педагога, його професійну самосвідомість тощо. Уміння студента самостійно приймати важливі рішення, нести за них відповідальність, контролювати їх дотримання та виконання, обстоювати для самого себе та оточуючих правильність і доцільність цих рішень впливають на подальший розвиток його когнітивної, емоційної та вольової сфери. Рівень сформованості якостей суб'єктності майбутнього вчителя відображається у його навчальній діяльності, особистому та професійному спілкуванні, професійній діяльності, суспільній культурі та поведінці тощо (О.М. Волкова, Т.О. Гальцева, О.К. Дусавицький, С.І. Дьяков, С.Д. Максименко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева, В.О. Якунін, Т.С. Яценко).

Разом з тим недостатньо розкритими залишаються питання щодо створення

умов переходу студентів від пасивної позиції учня до позиції суб'єкта професійної діяльності, який передбачає прояв свободи вибору, творчого підходу, самостійності.

Мета даної статті – узагальнення та систематизація уявлень стосовно сутності та засобів розвитку суб'єктності студентів вищого педагогічного навчального закладу.

Студентство – це особлива соціальна категорія, специфічна спільнота, яка організовано об'єднана інститутом вищої освіти. Студентство включає людей, які цілеспрямовано, систематично оволодівають знаннями та професійними вміннями, зайнятих навчальною діяльністю. Як соціальна група воно характеризується професійною спрямованістю, сформованістю стійкого ставлення до майбутньої професії, зумовленого правильним професійним вибором, адекватністю та повнотою уявлення студента про обрану професію. У межах особистісно-діяльнісного підходу студент розглядається як активний, здатний самостійно організовувати свою діяльність суб'єкт педагогічної взаємодії [2].

У вітчизняній психології вважається, що властивості суб'єктності полягають у здатності до рефлексії своєї психічної активності, саморегуляції активності, самокерування та іноді навіть корекції власної активності, у сприйманні самого себе як джерела і виконавця власних дій, відповідальної за них людини. Суб'єкт розглядається як інтегральний регулятивний центр внутрішнього світу людини. Суб'єкт повинен відповідати вимогам самодостатності і самопричинності.

У структурах суб'єктності, які розроблені в психологічній науці, в якості компонентів виділено мотиваційно-ціннісні орієнтації, професійну самосвідомість, власну філософію життя, самоприйняття, самоаналіз, творчість, емоційне визначення найбільш значущих потреб та завдань життєдіяльності, функції регуляції та контролю поведінки і діяльності, перцептивно-рефлексивні властивості, семантично-інтерпретаційні процеси, аналітично-адаптаційні психічні властивості тощо (А.В. Брушлинський, С.Д. Максименко,

В.А. Петровський, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко).

Динаміка професійного становлення студентів відбиває зміну професійної самосвідомості, перехід від диференційованого усвідомлення в собі окремих професійно значущих якостей до інтегрального, цілісного усвідомлення себе в ролі суб'єкта професійної діяльності. Психологічними умовами формування професійного становлення є:

- посилення професійної мотивації;
- наявність сучасної моделі професії в свідомості студента;
- внутрішнє ухвалення вимог професії;
- адекватна самооцінка своїх особових якостей, можливостей, здібностей, позитивне відношення до себе як суб'єктові - майбутньому професіоналові;
- оволодіння вербальними і невербальними засобами спілкування;
- накопичення досвіду виконання професійних завдань [3].

Розвиток особистості, розкриття її творчого потенціалу, зрілості і майстерності, найактивніше відбувається у професійній діяльності. Педагогічна діяльність вимагає спеціальних здібностей і якостей особистості, особливо тих, які проявляють її суб'єктність: здібностей до організації і управління колективом, навчання і виховання [6].

Майбутній вчитель повинен бути готовий до виконання ряду функцій, серед яких:

- організація та планування діяльності колективу учнів і своєї власної роботи;
- розподіл завдань для підлеглих;
- контроль за ними;
- підготовка і проведення уроків;
- перевірка і оцінка результатів роботи учнів;
- ознайомлення зі всіма новинками в світі науки, техніки і культури;
- висунення і впровадження нових ідей і пропозицій в педагогічну сферу;
- вирішення питань, які виходять за межі шкільної компетенції;
- співпраця з батьками учнів;
- проведення педагогічних заходів та зборів;

- вмiти заповнювати документацiю;
- пiдвищення власної квалiфiкацiю, вдосконалення фахових вмiнь.

Всi цi види робiт характеризуються високою рiзноманiтнiстю дiй, форм i мiсць їх здiйснення, широкими контактами i комунiкацiями, швидкою змiною дiй i людей. Важливими для педагога є високий рiвень активностi та здатнiсть до самовдосконалення.

Важливою складовою педагогiчної активностi, в якiй розкривається суб'єктнiсть педагога, – схильнiсть до педагогiчної дiяльностi. Схильнiсть, iнтерес мотивують самостiйну активнiсть i стають умовою успiшностi в дiяльностi. Схильнiсть у вiтчизнянiй психологiї розумiється переважно як «...прагнення до певного виду дiяльностi, спрямованiсть на неї, що свiдчить про наявнiсть певних природних передумов вiдповiдних здiбностей» [9, С. 400-401].

Педагогiчнi здiбностi – це iндивiдуальнi стiйкi властивостi особистостi, якi знаходяться в специфiчнiй чутливостi до об'єкту, способiв, умов педагогiчної роботи i створення продуктивних моделей, формування необхідних якостей в особi вихованця [7]. Також важливим чинником активностi є здiбнiсть до творчостi (креативнiсть), як одна з основних здiбностей вчителя.

Процес професiйного становлення у численних психологiчних працях розглядається як процес формування особистостi, орієнтованої на високi професiйнi досягнення i майстернiсть. Узагальнюючи деякi дослiдження можна стверджувати, що в цьому процесi вiдбуваються наступнi прогресивнi змiни особистостi: змiнюється її спрямованiсть; система потреб; розширюється круг iнтересiв; актуалiзуються мотиви досягнення; збiльшується потреба в самореалiзацiї; збiльшується досвiд i пiдвищується квалiфiкацiя; пiдвищується компетентнiсть; розвиваються i розширюються умiння i навички; освоюються новi алгоритми ухвалення рiшень; розвиваються складнi професiйно важливі якостi, обумовленi специфiкою дiяльностi; розвиваються iндивiдуально-дiловi якостi; пiдвищується психологiчна готовнiсть до дiяльностi в рiзних умовах [6].

Дослiдниками висловлюється думка, що випускники педагогiчних вузiв не готовi до позицiї викладача, до ролi старшого, ведучого. Вони виявляються все

тими ж відомими, що не бачать себе в ролі навчаючого і тому процес адаптації, входження в позицію суб'єкта професійної діяльності затягується і проходить хворобливо. Отримавши достатній багаж знань, молодий фахівець виявляє неготовність взаємодіяти з учнями, відсутність уміння контактувати і налагоджувати відносини. Система професійно-педагогічної освіти не направлена на розвиток у студентів потреби до самовираження, здібності до зворотного зв'язку, що припускає не тільки участь педагога, але й студентів, як повноправних учасників педагогічного процесу. Звідси головними завданнями навчання у педагогічному ВНЗ стають зокрема наступні: створення умов переходу студентів від пасивної позиції учня до позиції суб'єкта професійної діяльності і процесу оволодіння нею, що припускає прояв свободи вибору, творчого підходу, самостійності [5]

Навчальний процес у сучасному ВНЗ досить часто своїм результатом має розвиток репродуктивного мислення, яке забезпечує розв'язання задачі, спираючись на відтворення вже відомих людині способів. Воно має свою цінність, але його розвиток - тільки частина навчання, його недостатньо сучасній людині для розуміння законів природи і суспільного життя, для того, щоб навчитися творчо упроваджуватися в природно-соціальний світ, мати власні погляди по багатьом питанням, удосконалювати своє духовне життя. Сучасній людині украй необхідна добре розвинена потреба спостереження, багата уява, самостійність мислення і діяльності. Дані здібності можна розвинути постійним зануренням у вирішення різноманітних проблемних ситуацій, які вимагають знань і створюють умови для їх використання, для збагачення новою інформацією, її перевірки і включення в запас наявних знань.

Студент починає діяти самостійно, коли йому необхідно виконати якесь завдання. Завдання, які виконують студенти не повинні бути однаковими. Одні з них ведуть до застосування власних знань, наприклад у разі відповіді на питання викладача, складання конспекту заняття і т.д. Інший характер мають завдання, в яких мислення студента направлено на вирішення проблеми і сприйняття нових, невідомих йому до цих пір ідей. Така ситуація вимагає і участі пам'яті, але, перш

за все, зусилля мислення, творчої напруги уяви, а часто і уважного спостереження. Викладач формує у студентів самостійне мислення тоді, коли він залучає їх до активної, творчої діяльності, спонукає їх до самостійного вирішення виникаючих проблем, привчає аналізувати отримані результати [1; 4].

О.К. Осницьким [8] запропонована наступна схема формування навичок самостійної діяльності, яку умовно розділяють на декілька етапів. Перший етап припускає передачу тим, хто вчиться, знань, формування у них необхідних умінь і навичок, зокрема комунікативних. Обов'язковим на цьому етапі є усвідомлення студентами позитивного ставлення до діяльності педагога, а також професійно-етичної взаємної відповідальності, що припускає готовність учасників педагогічного процесу прийняти на себе турботи про долі людей, про майбутнє нашого суспільства, дотримання норм педагогічної етики. Роль викладача на цьому етапі дуже важлива, ця позиція активного наставника, який враховує думки, інтереси і побажання учнів. Педагог не виховує, не учить, а актуалізує, стимулює прагнення учнів до саморозвитку, створює умови для саморуху. Природно, що при цьому особливе значення мають професійно-ціннісні орієнтації педагога, пов'язані з його ставленням до студентів, до предметів, що викладаються, до педагогічної діяльності взагалі.

Другий етап будується на основі полісуб'єктного (діалогічного) підходу. Даний підхід обумовлений тим, що тільки в умовах суб'єкт-суб'єктних відносин, рівноправної учбової співпраці і взаємодії можливий гармонійний розвиток особистості. В той же час розвиток особистості залежить від ступеня індивідуалізації і творчої спрямованості педагогічного процесу. Це припускає безпосередню мотивацію учбової і інших видів діяльності, організацію саморуху до кінцевого результату. Все це дає можливість студентові випробувати радість від усвідомлення власного зростання і розвитку, від досягнення власної мети. Робота на цьому етапі носить різний характер: це і система різних ситуацій вибору і організація спільної з педагогом діяльності, участь в діалозі, програвання практичних ситуацій і багато що інше. Участь педагога на даному етапі значно скорочується, тепер він регулятор, що вносить у разі потреби корективи, але дуже

доброзичливо і ненав'язливо.

Третій етап – це саме той етап, коли студент стає організатором своєї діяльності, самостійно вирішує і визначає план своїх дій, вільний у виборі форм, методів і засобів, необхідних йому для організації і реалізації своєї діяльності [8].

Але і на цьому пізнавальна активність не закінчується. Вона розповсюджується на сферу практичної діяльності, коли з теоретичних знань можливо отримати відповідну користь. У зв'язку з цим велика увага на цьому етапі повинна приділятися педагогічній практиці, в процесі якої можлива реалізація і апробація, отриманого досвіду. Це вимагає подолання труднощів двоякого роду. Перші з них стосуються виявлення в теоретичних знаннях можливостей їх практичного застосування, другі – уміння використовувати знання для раціонального перетворення дійсності, що оточує нас. Завдання викладачів і полягає в тому, щоб навчити студентів долати ці труднощі, для чого при організації педагогічних практик необхідно наперед продумувати ситуації, які б надавали можливість для вирішення проблем практичного характеру. Такого роду проблеми, що вимагають самостійності мислення, дозволять майбутнім фахівцям глибше зрозуміти соціальний сенс знань, накопичених ними в процесі навчання, і одночасно розвивати власні творчі здібності. Також дуже важливим залишається питання про здатність студентів взаємодіяти з учнями, встановлювати зворотний зв'язок, здатність вести з учнями діалог. Роль викладача стає мінімальною, тепер це спостерігач і помічник при аналізі результатів діяльності, розборі і корекції індивідуальних помилок. Запропонована форма роботи може стати одним з ефективних засобів в системі учбово-виховної роботи педагогічних ВНЗ [8].

Висновок. Становлення суб'єктності студента педагогічного ВНЗ – безперервний динамічний процес, пов'язаний з творчістю та прийняттям педагогічних рішень. Цей процес відображає рівень активності майбутнього педагога, його відповідальності, вибірковості, інтуїції, конструктивності, ставлення до себе, учбової та професійної діяльності, виявлення професійно значущих особистісних якостей, що й означає готовність до педагогічної

діяльності.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вдосконаленні програм розвитку суб'єктності майбутнього педагога, що дозволить підвищити ефективність роботи психологічної служби педагогічного ВНЗ у напрямку розвитку професійної суб'єктності майбутнього вчителя.

Список літератури

1. Балл Г.О. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації освіти // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 9. – С. 1-8.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
3. Гальцева Т.О. Психологічні особливості включення вчителя в педагогічні системи навчання: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Гальцева Тетяна Олексіївна. – К., 2003. – 206 с.
4. Годорів Л.Д. Рефлексивні складові самосвідомості та їх розвиток в умовах занять з елементами тренінгу // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №2. – С. 79-83.
5. Дьяков С.І. Психологічна культура як чинник зростання самостійної активності особистості студента // Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: 2003. – Т.5. – Ч.7. – С. 81-85.
6. Дьяков С.І. Суб'єктність педагога. Психосемантичні моделі та технології дослідження. – Миколаїв: ММІРЛ, ВМУРЛ «Україна», 2008. – 320 с.
7. Кузьмина Н.В. Способности, одарённость, талант учителя. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. – 165 с.
8. Осницкий А.К. Структура, содержание и функции регуляторного опыта человека: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии, психология личности» / А.К. Осницкий. – М., 2001. – 28 с.
9. Свенцицкий А.Л. Краткий психологический словарь. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 512 с., С. 400-401.